

üzere dönemin önde gelen şahsiyetleriyle olan ilişkilerini de ele alan uzun bir giriş (s. 5-77) ve arkadaşı Hasan Âmir el-Fezârî'nin hâtıratından ağabeyiyle ilgili notlar (s. 78-121) ekleyerek *Min Âşâri Muşafâ 'Abdirrâzık* adıyla ve Tâhâ Hüseyin'in takdimiyle yayımlamıştır (Kahire 1377).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Abdürrâzık, *el-İslâm ve uşûlû'l-hükûm* (nşr. Ammâr Ali Hasan), Kahire 1433/2012, tür.yer.; M. Bahît, *Haқиkatü'l-İslâm ve uşûlû'l-hükûm*, Kahire 1344; M. Hıdır Hüseyin, *Nakzû kitâbi'l-İslâm ve uşûlû'l-hükûm*, Kahire 1344; M. Tâhir İbn Âşûr, *Nakdûn 'ilmiyyûn li-kitâbi'l-İslâm ve uşûlû'l-hükûm*, Kahire 1344; Abdürrazzâk Ahmed es-Senhûrî, *Uşûlû'l-hükûm fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme li'l-kitâb); Mustafa Abdürrâzık, *Min Âşâri Muşafâ 'Abdirrâzık* (nşr. Ali Abdürrâzık), Kahire 1957, neşreden giriş, s. 5-77; A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*, London 1962, s. 183-192; M. İmâre, *el-İslâm ve uşûlû'l-hükûm li-'Ali 'Abdirrâzık*, Beyrut 1972; a.mlf., *Ma'reketü'l-İslâm ve uşûlû'l-hükûm*, Kahire 1989, tür.yer.; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-İslâm ve'l-hilâfe fi'l-'aşri'l-hadîs: Nakdû kitâbi el-İslâm ve uşûlû'l-hükûm*, Kahire 1976; Hamîd İnâyet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (trc. Hicabi Kırılanc), İstanbul 1991, s. 202-211; a.mlf., *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce* (trc. Yusuf Ziya), İstanbul 1995, s. 116-129; Dominique Urvo, "L'apport philosophique de 'Ali 'Abd Al-Râziq", *En hommage au père Jacques Jomier* (ed. Marie-Thérèse Urvo), Paris 2002, s. 227-234; Souad Tagelsir Ali, *Religion, Not a State: Ali 'Abd al-Râziq's Islamic Justification of Political Secularism*, Salt Lake City 2005, tür.yer.; M. Reşîd Rızâ, "el-İslâm ve uşûlû'l-hükûm bahş fi'l-hilâfe ve'l-hükûme fi'l-İslâm bel da've cedîde ilâ nesfi binâ'ihâ ve ta'dlîli ebnâ'ihâ", *el-Menâr*, XXVI/2, Kahire 1343/1925, s. 100-104; M. Muhyiddin Abdülhamîd, "el-Üstâz 'Ali 'Abdûrrâzık", *MMLA*, sy. 22 (1967), s. 252-253; İbrâhim Medkûr, "el-Üstâz 'Ali 'Abdûrrâzık", a.e., s. 256-263; Mehmet Görmez, "İslâm Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Bir Kitap ve Bu Kitabın Serencamı", *İslâmî Araştırmalar*, VIII/3-4, Ankara 1995, s. 223-231; Mehmet Azimli, "Hilâfet Karşısı Bir Kişi Olarak Ali Abdurrazık ve Kitabı 'el-İslâm ve Uşûlû'l-Hukm' Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Marife*, I/3, Konya 2002, s. 55-66; Talip Türkan, "Hilâfet Karşısı Bir Ezher'li: Ali Abdurrazık (1883-1967)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 409-426; E. Davis, "'Abd al-Râziq, 'Ali", *The Oxford Encyclopaedia of Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, I, 5-7; Abdou Filali-Ansary, "'Abd al-Râziq, 'Ali", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2009, fas. 1, s. 14-17.

ÖZGÜR KAVAK

ÂLİ BEY, Direktör

(1846-1899)

Tiyatro oyunları ve mizah yazarı.

İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi *Sicill-i Ahvâl* defterine göre 1846'dır; bazı kaynaklarda yer alan 1844 yılı yanlış olmalıdır. Adı Mehmed Âli (*Osmanlı Müellifleri*,

II, 40) ve Ömer Âli şeklinde geçmekteyse de imzasında sadece Âli adını kullanmış, üzerinde adı bulunmayan eserlerinde "bir zat" notu konmuştur. Babası Şam, Halep ve Urfa sancağında kapı kethüdâlığı yapan Yûsuf Cemil Efendi'dir. Âli Bey, Vâlide Rüşdiyesi'ni bitirdikten (1858-1859) sonra tarih, coğrafya, felsefe, astronomi, kimya, ekonomi, yönetim bilimi, hukuk ve matematik alanında özel ders aldı. Arapça, Farsça ve Fransızca'sını geliştirip erken yaşlarda Fransızca konuşup yazabilecek duruma geldi. Rüşdiyeyi bitirince Mek-tûbî-i Sadr-ı Âlî Odası'nda mülâzım oldu. Ekim-Kasım 1865'te Sıhhiye Dairesi Tahri-rat Odası mümeyyizliğine geçti. İki yıl sonra Meclis-i Sıhhiye âzalığı ile memuriyet unvanı Karantina başkâtipliğine çevrildi. Ağustos-Eylül 1872'de Sıhhiye komiserliği göreviyle Tuna boyuna ve Eflak-Boğdan'a gönderildi. Memuriyet hayatında düzenli bir ilerleme gösterdiği, 1873 Ocağında vezirlikten bir önceki "saâdetlü" rütbesi-ne ulaştığı anlaşılmaktadır (*Ayyar Hamza*, hazırlayanın girişi, s. 6-8). Eylül-Ekim 1874'te Sıhhiye müfettişliğine tayin edildi. Sıhhiye Konferansı'na (Haziran 1875) katılmak için gittiği Viyana'da iki ay kaldı.

Tulcu mutasarrıflığıyla (Tuna eyaleti) Ağustos-Eylül 1876'da mülkî vazifeye başladığı sırada Tuna Avrupa Komisyonu başkanlığında bulunan Âli Bey diplomatik gizli bir görevle Romanya'ya gönderildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce nakledildiği Varna mutasarrıflığından savaş çıkınca ayrıldı, on altı ay mâzûl kaldı. Bu süre içinde fevkalâde memuriyetle Berlin Antlaşması'na göre Rusya'ya terkedilen Batum'a yollandı. Bu görevi beş ay sürdü. Dimetoka ve Rodop Bal-kanları'nda tahkik memuriyeti ve komiser olarak dört ay Podgorica'da görev yaptı. Temmuz 1879'da getirildiği Kosova Adliye müfettişliği vazifesini kabul etmedi. Komiserlik göreviyle tayin edildiği Sırbis-tan'da, "Niş'te bulunan ahâli-i İslâmiyye

ile nasılsa lâıykıyla uyuşmamış olmasın-dan dolayı memuriyeti mânen mahzurdan sâlim olmayacağına binaen diğer bir işe kayırlmak üzere" (Birinci, s. 151) azledilip İstanbul'a döndü (10 Ağustos 1882).

14 Aralık 1884'te Düyûn-ı Umûmiyye'de başladığı Vâridât-ı Muhâsebe müfettiş-i umumîliği sırasında Ocak 1885'te gönde-rildiği Diyarbekir, Siirt ve Harput'tan Bağ-dat Vilâyeti Devâir-i Islâhât memuriyetini yürüttü (16 Eylül 1887 – 12 Aralık 1888). Daha sonra Ma'mûretülâziz ve Trabzon valiliklerinde bulundu. İki seneyi geçen Trabzon valiliği sırasında Herakli adlı Sam-sunlu bir Rum kıızı ile büyük bir aşk sonu-cu evlendi. Kendi yazdığı *Hazret-i Yûsuf* adlı oyunu şehirde temsil ettirdi. Halk tarafından beğenilen ve "kâtip adamdı" diye anılmasına sebep olan bu edebî fa-liyeti idarî makamlarca hoş karşılanmadı, Maarif Nezâreti Teftiş ve Muayene Heye-ti'yle başı derde girerek azledildi. 17 Eylül 1892'de Düyûn-ı Umûmiyye'de tekrar gö-reve başladı. 13 Mart 1895'te tayin edildiği direktörlük makamında ölünceye kadar kaldı. "Direktör" lakabıyla anılması bu son görevi dolayısıyladır. 3 Şubat 1899'da ölen Âli Bey, Anadoluhisarı'nda Gökso Mezarlı-ğ'ında babasının yanına defnedildi. Memu-riyetleri sırasında bazı yolsuzlukları ortaya çıkarması, günlük işlemleri ıslah etmesi, eşkıyanın yakalanması faaliyetleri, ayrıca iskân ve imar çalışmalarıyla dikkat çek-miş, askerî ve idarî ehliyetiyle padişahın ve diğer makamların takdirini kazanmıştır.

Âli Bey'in yazı yazmaya Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Odası'nda bulunduğu sırada başladı-ğı sanılmaktadır. 1870 Kasımında Türkçe yayımlanan *Diyojen* gazetesinin sahibi Teodor Kasap'ın tavsiyesiyle yazdığı mi-zahî yazılar önceden bir kalem tecrübe-sine sahip olduğunu göstermektedir. *Diyojen*'deki imzasız yazılardan özellikle ilk yıllarda çıkanlar Âli Bey'e aittir. Memu-riyetinden dolayı yazılarında genellikle ya imza kullanmamış ya da sadece "Âli" diye imza atmıştır. Yine gazetenin başlığında bulunan ve *Diyojen*'i bir fıçı içinde karşı-sında Büyük İskender'le beraber gösteren karikatürün altında yer alan, "Gölge etme, başka ihsan istemem" mısraını Türkçe'ye o kazandırmıştır. Toplumsal ve siyasal içe-rikli mizahî yazılarını *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal*'de de (1873) sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Tiyatroya olan ilgisi *Diyo-jen*'den önceki yıllara dayanır. Türkiye'de Batı örneklerine uygun bir tiyatronun yerleşip kökleşmesi için Türk yazarların tiyatro eseri yazıp sahnelemeleri gerek-tiği bilinciyle hareket etmiş, bir temsilde

Direktör
Âli Bey

görerek takdir ettiği Güllü Agop'u bu yolda desteklemiştir. Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynayan tiyatro grubunu genişletmek için 1869'da verilen gazete ilânının arkasında da Âli Bey'in bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca buradaki Ermeni asıllı oyunculara Türkçe'yi düzgün konuşma dersleri vermiştir. Tiyatro dili bakımından Ahmed Vefik Paşa'yı örnek almış, Türkçe'yi halk söyleyişine yaklaştırmayı ve dilin halk ağzında kalmış nüktelerini, deyimlerini canlandırmasıyla dikkat çekmiştir.

Eserleri. Tiyatro. 1. Kokona Yatıyor yahut Madam Uykuda. E. Granpe – V. Bernard'in *Madame est couchée* adlı eserinden uyarlanmıştır (İstanbul 1287). Bu eseri Doğan Aksan Latin harfleriyle (Ankara 1961), Şemsettin Kutlu sadeleştirerek (İstanbul 1974) yayımlamıştır. **2. Ayyar Hamza.** Âli Bey'in Molière'in *Les fourberies de Scapin* adlı eserinden adapte ettiği en tanınmış oyunudur (İstanbul 1288/1871). Latin harfleriyle M. Nihat Özön (İstanbul 1940) ve sadeleştirilerek Şemsettin Kutlu (İstanbul 1974) tarafından neşredilmiştir. **3. Misafiri İstiskal** (İstanbul 1871). Bu eseri Şemsettin Kutlu (İstanbul 1974) ve T. Yılmaz Öğüt (İstanbul 2006) Latin harfleriyle yayımlamıştır. **4. Geveze Berber** (İstanbul 1289/1872). T. Yılmaz Öğüt tarafından günümüz Türkçe'sine aktararak neşredilmiştir (İstanbul 2006). **5. Letâfet** (İstanbul 1315/1897). Bu opereti de Baha Dürder Latin harfleriyle yayımlamıştır (İstanbul 1961). Ayrıca Molière'in "George Dandin" komedisinden önce *Tosun Ağa* (1869) ve ardından *Memiş Ağa* adıyla Goldoni'den çevirdiği, "Hürmüz Bey'in Boşboğazlığı" ismiyle sahnelenen (1870), ancak basılmayan iki oyunu daha vardır. **Mizah: Lehcetü'l-hakâyık** (İstanbul 1315/1897, mizahî sözlük; Latin harfleriyle Necmettin Hacıeminoğlu [Ankara 1962] ve sadeleştirilerek Şemsettin Kutlu [İstanbul 1974] tarafından yayımlanmıştır); *Seyyâreler* (Kahire 1315/1897, mizahî hikâyeler; bu eseri Necmettin Hacıeminoğlu sadeleştirmiş [Ankara 1962] ve Şemsettin Kutlu Latin harflerine çevirerek yayımlamıştır [İstanbul 1974]). **Seyahatnâme: Seyahat Jurnalı** (İstanbul 1314/1896; Şemsettin Kutlu [İstanbul 1974] ve *Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk* adıyla Cahit Kayra [İstanbul 2003] tarafından sadeleştirilerek basılmıştır). **Çeviri: Gavo Minar ve Şürekâsı** (E. Gondinet'ten, Trabzon 1307/1891, oyun); *Evlenmek İster Bir Adam* (C. P. de Kock'tan, İstanbul 1290/1873, roman).

BİBLİYOGRAFYA :

Âli Bey, *Ayyar Hamza* (haz. Mustafa Nihat Özön), İstanbul 1968, hazırlayanın girişi, s. 5-9; *Osmanlı Müellifleri*, II, 40; Selim Nüzhet Gerçek – Server İskit, "Âli Bey", AA, I, 294; Niyazi Akı, XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi, Ankara 1963, tür. yer.; a.mlf., *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar*, İstanbul 1989, I, 63, 68-71, 73-74, 89; Refik Ahmet Sevensil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul 1968, III, 62-63; Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu: 1839-1908*, Ankara 1972, s. 76-77; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1976, II, 997-998; Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, İstanbul 2001, s. 149-155; Mustafa Kutlu, "Âli Bey (Direktör)", TDEA, I, 109-110; Abdullah Uçman, "Âli Bey (Direktör)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, I, 198.

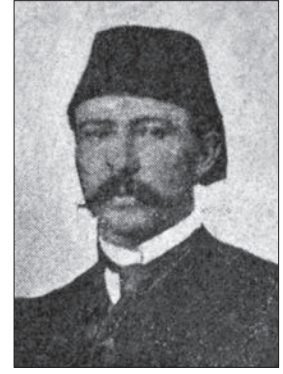
ÂLİM KAHRAMAN

ÂLİ BEY, Enderunlu

(1831-1899)

Hânende, bestekâr, mûsiki hocası.

Kastamonu'nun Tosya ilçesinde doğdu. Enderunî, Kadıköylü, Hânende ve Kel Ali Bey olarak da anılır. Küçük yaşta babasının vefatı üzerine annesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Bazı kayıtlarda, yakalandığı bir saç hastalığının tedavisi için İstanbul'a amcasının yanına gönderildiği ifade edilir. İstanbul Galata Gümrüğü Çeşnicibaşısı olan amcası İzzet Efendi'nin Küçükmustafapaşa'daki evinde büyüdü. Gülcamiî İbtidâî Mektebi'ni bitirdikten sonra afacanlığı yüzünden Sultanahmet'teki dârüleytama kaydedildi. Okulda gün içerisindeki ezanları o okurdu. Bu ezanları dinleyen devlet adamlarından birinin aracılığıyla saraydaki Enderun Mektebi'ne alındı. Burada özellikle Dellâlzâde İsmâil Efendi tarafından yetiştirildi. On üç yaşından itibaren Sultan Abdülmecid'in huzurunda yapılan fasıllara katılmaya başladı. On beş yaşlarında iken bir fasıl esnasında okuduğu mâniyi dinleyen padişah, onun güzel sesi karşısında memnuniyetini "insan şeklinde bir bül-bül" sözleriyle ifade etmiştir. Hocası Dellâlzâde'nin vefatının (1869) ardından arkadaşları Hacı Fâik Bey'le birlikte Enderun'dan ayrıldı, evlenerek Kadıköy'e yerleşti. Bundan sonraki hayatını Kadıköy'de ve Sadrazam Yûsuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım'ın konağında mûsiki dersleri vererek geçirdi. Hidiv İsmâil Paşa'nın davetiyle iki defa Kahire'ye gitti. İkinci gidişinde yanında Tanbûrî Kaprıl, Kanûnî Garbis, Kemânî Kırkor ve Lavtacî Andon gibi sazendeler de vardı. Son yıllarında maddî güçlüklerle karşılaştığı söylenen Ali Bey, Kadıköy'de Kuşdili'ndeki evinde vefat etti.

Enderunlu
Ali Bey

Ali Bey sesinin güzelliği yanında beslediği eserlerle de bu sahadaki gücünü ortaya koymuş, yetiştirdiği talebeler daha sonraki yıllarda Türk mûsikisinin önde gelen mûsikişinasları içinde yer almıştır. Muzika-i Hümayun'da bulunanlarla Enderun'un ileri gelenleri arasında sarayda zaman zaman yapılan mûsiki yarışmalarında yarışmayı Hacı Ârif Bey karşısında Ali Bey'in kazandığını İbnülemin Mahmud Kemal kaydeder. Ali Bey keman çalmasını da öğrenmiş, ancak hocası Dellâlzâde'nin, "Senin sadece okumanı istiyorum" sözü üzerine keman çalmayı bırakmıştır. Hânendeliğinin bir özelliği de irticâlen mâni söylemedeki usta meydan şairliği idi. Beşiktaş'taki Saman İskeleyi'nde meşhur mânîci Zil İzzet'in semâi kahvesine devam edenler arasında o da vardı. Ahmed Râsim'in naklettiğine göre gırtlığındaki ses kıvraklığı sayesinde rahatlıkla istediği perdeye ulaşabilirdi, özellikle şed makamlarda çeyrek ve yarım perdelerdeki ustalığı meşhurdur. Yine Ahmed Râsim, Kemeçeci Vasilaki'nin Ali Bey'in sesle taksimi sırasında onu büyük bir dikkatle dinlediğini, bunun sebebini sorduğunda Vasilaki'nin, "Onun gırtlığında bizim yay ve parmaklarımızla güç çevirebileceğimiz bir makine var" cevabını verdiğini söyler. Hayatının son dönemlerinde güzel sesini kıskananlar tarafından kendisine güvercin tersi yedirildiğinden sesinin güzelliğini bir miktar kaybetmiştir. Ali Bey uzun hocalığı döneminde pek çok talebe yetiştirmiştir; bunlardan Şekerci Cemil Bey, Lemi Atlı, M. Nuri Duyguer, Dürrü Turan ve Şükrü Şenozan özellikle zikredilmelidir. Bestelediği eserlerden günümüze ulaşan kırk üç şarkısının listesini Yılmaz Öztuna kaydetmiştir. Bunlardan "Âteş-i firkatle bağrım dağlarım" mısraıyla başlayan düğâh; "Senden bilirim yok bana bir fâide ey gül" mısraıyla başlayan hüseyinî; "Affeyle günâhım ne olur ey şûh-i pensendim" ve "Aşkın ile bül-bül gibi artmaktadır âhım" mısralarıyla başlayan uşşak şarkıları